
Bir Sunum Kipi Olarak Sinn

Sinn as a Mode of Presentation

NAZIM GÖKEL

Kilis 7 Aralık University

Received: 12.03.2019 | Accepted: 30.09.2019

Abstract: For Frege, sense emerges from modes of presentation of the object. Based on Frege's telescope example, we have the following principle: Something is a mode of the presentation if there exists an object that realizes that mode of presentation. On the other hand, as we proceed in the article Frege talks about the cases of proper names that have sense without having a reference and similarly sentences that express a thought without having a reference. Here we have the following principle: Sense as a mode of presentation is independent of reference. If a mode of presentation by definition requires the existence of objects beforehand, the article inquires how one can say that the mode of presentation is also independent of object/reference. In the first part of the article, I will sketch the outlines of Frege's theory within the scope of the central problem. In the second part, after briefly explaining the solution proposed by Evans and Beaney, I will attempt to criticize Beaney's approach from a Fregean standpoint. Afterward, I will explain-without going too far away from Frege's conceptual framework-how this problem could be solved and provide my proposal up to the task.

Keywords: Sense, reference, mode of presentation, representation, thought, truth.

© Gökel, N. (2019). Bir Sunum Kipi Olarak Sinn. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 9 (3), 651-671.

“Eğer bir ismin anlamı öznel bir şey olsaydı, ismin içinde geçtiği önermenin anlamı, dolayısıyla düşünce de öznel bir şey olurdu ve bu önerme ile bağlantıya geçen adamın düşüncesi ile onunla bağlantıya geçen diğer adamın düşüncesi farklı olurdu; düşüncelerin ortak bir deposu, ortak bir bilim de imkansız olurdu... İşte bu nedenlerle, bir ismin anlamının öznel bir şey olmadığına... dolayısıyla da psikolojiye ait olmadığına ve onun [anlamın] vazgeçilmez bir şey olduğuna inanıyorum.” (Frege 1980: 80)

“Düşünce, özünde duyularla algılanamaz olandır, bir cümlemin algılanabilir kıyafeti giydirilir ve böylece bizim onu kavrama olanağımız sağlanır. Bir cümle bir düşüncüyü dile getirir deriz.” (Frege 1997: 328)

Giriş

Gottlob Frege, her ne kadar hayatta olmasa da çağdaş analitik felsefenin en meşhur figürlerinden birisidir; zira halihazırda analitik felsefe alanında tartışılmalı tartışılmayan büyük bir bölümünde eninde sonunda bir referans noktası olarak anılır. Mantık ve matematik felsefesinin seyrini değiştirmesindeki rolünün dışında, onu özellikle dil felsefesi ve zihin felsefesi alanında meşhur eden ayırım içerik konusunda yaptığı anlam (*Sinn*) ve gönderim (*Bedeutung*) ayırımıdır. Frege, *Anlam ve Gönderim Üzerine* (1892/1997) isimli makalesinin giriş bölümünde daha önce *Begriffsschrift* (1879/1997) isimli eserinde özdeşlik konusundaki tavrını eleştirir ve özdeşlik cümlelerinin analizine dair yeni bir yaklaşımın gerekliliğini vurgular. Özdeşlik nesnelere isimleri arasında bir ilişki olamaz; özdeşlik nesnenin kendisiyle olan ilişkisini ifade eder. Bunu doğru bir biçimde ifade etmek için ise cümle içerisinde geçen özel isim vasıtasıyla işaret edilen nesnenin sunum kipi/biçimi olan anlamı (*Sinn*) ile onun gönderimi (*Bedeutung*) arasında bir ayırım yapmak zarureti doğar. Yine makalesinin başlarında bu ayırımı daha da belirginleştirmek için teleskop örneğini kullanır: *Ay Bedeutung*'u temsil eder, ayın teleskopun merceğine düşen izi “nesnel” ve “zihinden bağımsız olan” *Sinn*'i ve teleskobun başında gözlemleyen kişinin retinasına düşen “öznel” imge ise *İdea*'yı ya da görüyü [*Anschauung*] temsil eder (1892/1997: 155). Teleskop ve benzeri örneklerden hareket ettiğimizde Frege'ye göre şu ilkenin yadsınamaz bir ilke olduğunu söylemek durumundayız: Bir şey sunum kipidir eğer ortada bu sunum kipini gerçekleştire-

recek/taşıyacak bir nesne varsa. Diğer bir deyişle, bir sunum kipinden bahsediyorsak o sunum kipinin arkasında duran, onun gerçekleştircisi veya taşıyıcısı olan “gerçek” bir nesne de bulunmalıdır. Fakat diğer bir yandan, makalede ilerledikçe Frege’nin bir gönderimi olmadığı halde anlamı olan özel isimlerden, yine aynı şekilde bir gönderimi olmadığı halde bir düşünce dile-getiren cümlelerden bahsettiğini görüyoruz. Burada da şöyle bir ilke karşımıza çıkar: Bir sunum kipi olan anlam, gönderimden bağımsızdır. Diğer bir deyişle, gönderimi olmadığı halde bir anlam taşıyan sözcükler, özel isimler, cümleler bulunabilir. Eğer sunum kipi tanım gereği bir nesnenin ilk önce var olmasını gerektiriyorsa, bu sunum kipinin aynı zamanda nesneden/gönderimden bağımsız olduğunu nasıl söyleyebiliriz? Frege’nin kuramında ortaya çıkan bu sorunu çözmek için çeşitli farklı öneriler sunulmuştur. Makalenin ilk bölümünde Frege’nin kuramını merkeze aldığım sorun kapsamında ana hatlarıyla açıklayacağım. İkinci bölümde ise, Evans (1982) ve Beaney’in (1996; 1997) önerdiği çözüm yollarını açıkladıktan sonra özellikle Beaney’in yaklaşımına Frege-ci bir eleştiri getirmeye çalışacağım. Daha sonrasında, bu sorunun-Frege’nin kuramı çerçevesinden çok fazla uzaklaşmadan-nasıl çözülebileceğini açıklamaya çalışacağım ve kendi çözüm önerimi sunacağım.

1. Sinn, Bedeutung ve İdea

Frege, *Anlam ve Gönderim Üzerine* (1892/1997: 151-152) adlı eserinin ilk başında daha önce *Begriffsschrift* eseri bağlamında çözdüğünü düşündüğü özdeşlik sorununa geri döner. Herhangi iki ayrı tipteki özdeşlik cümlelerini düşünelim. İlk formdaki, yani “a=a” formundaki özdeşlik cümlelerine örnek olarak “Lewis Carroll, Lewis Carroll’dır”, “Sabah Yıldızı, Sabah Yıldızı’dır”, “Aristoteles, Aristoteles’tir” cümleleri verilebilir. İkinci formdaki, yani “a=b” formundaki özdeşlik cümlelerine ise “Lewis Carroll, Charles Lutwidge Dodgson’dır”, “Sabah Yıldız, Akşam Yıldızı’dır”, “Aristoteles, Büyük İskender’in meşhur öğretmenidir” gibi cümleler örnek verilebilir. Birinci ve ikinci tipteki özdeşlik cümlelerine örnek olarak verilen cümlelerde ortak olan şey özdeşlik imi ve özdeşlik iminin sol tarafındaki özel isimlerdir; yalnız birinci tipteki cümlelerde bilimizde bir artış söz konusu değilken, ikinci tür cümleler dile getirdiğimizde bu dile getirişe eşlik eden bir bilgi artışından da bahsedilir; zira, sözgelisi, Lewis Carroll’u zamanını sadece çocuklar ve yetişkinler için içi geleneksel meta-

fizik, mantık sorunları ve şakaları ile dolu hikayeler yazmaktan haz alan, *Alice Harikalar Diyarında* kitabının yazarının gerçek ismi zanneden ve Charles Lutwidge Dodgson'u [başka bir duyum nedeniyle] ünlü bir matematik ve mantıkçı olarak bilen bir kişi bu isimlerin ayrı kişilerin isimleri olduğunu sanabilir. Birisi gelip bu isimler aslında aynı şahsın, aynı nesnenin ilki müstear ismi ikincisi ise gerçek ismi dediğinde, doğal olarak bilimimizde bir genişleme söz konusu olacaktır. Frege'ye göre, birinci tür ve ikinci tür cümleler arasındaki bilişsel farkı açıklamak zaruri bir öneme sahiptir, ve bunu doğru dürüst yapmanın da sadece tek bir yolu vardır, o da doğal dilin arka planında yatan düşünsel/yargısal boyutu açığa çıkarmakla mümkündür (Kluge 1980; Dummett 1981a; Dummett 1996; Denkel 1989; Coffa 1993; Gözkan 2008; Gözkan 2010; Çitil 2002).¹

İkinci türdeki cümleler, birinci türdeki özdeşlik cümlelerinden radikal bir biçimde ayrılır; çünkü birinci türdeki cümlelerde geçen terimlerin anlam ve gönderimleri aynı iken, ikinci tür cümlelerde özdeşlik işaretinin sağ ve sol yanında bulunan imler farklı iken, anlamlar farklı iken, gönderimleri aynıdır. Bu noktada, Frege'nin anlam [Sinn], gönderim [Bedeutung] ve idea [*Anschaung*] arasında yaptığı üçlü ayırmadan kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

İlk önce ideadan başlayalım. Frege'ye göre, herhangi bir doğal dil içindeki dile-getirişler (İng. "utterances") vuku bulduğunda, sözgelisi "Lewis Carroll" ismi telaffuz edildiğinde, o dili konuşan diğer kişinin zihninde bu dile-getirişe müteakiben birtakım zihinsel imgeler oluşabilir. Bu zihinsel imgeler her zaman öznel, görecelidir ve zaman içerisinde bir değişime tabidir, hatta bir kişinin bir nesneye işaret eden bir dile-getiriş bir zaman diliminde onun zihninde X ideasının oluşumuna sebep olurken, sonraki bir zaman diliminde yine aynı kişinin zihninde Y ideasının oluşumuna sebep olabilir (Frege 1918/1997: 334-336).² Bu noktada, gündelik dilde sıkça kullanılan düşünce kavramı ile Frege'nin kastettiği düşünce kavramı arasında önemli bir farklılık olduğunu görüyoruz. Bizler günlük

¹ Frege'nin felsefesinde anlam ve gönderim ayırımına gelene kadar yaptığı temel tespitleri, fonksiyon ve argüman ayrımı, birinci ve ikinci seviye kavram ayrımı, vb., bazı merkezi noktaları ve kavramları bu makale kapsamına almadım. Yukarıda verilen kaynaklardaki yazarlar Frege'nin felsefesini belirli bir bakış açısından derinlemesine incelemişlerdir. Okuyucunun bu kaynaklara başvurmalarını tavsiye ederim.

² Bu açıdan bakıldığında, Frege'nin idea dediği şey ile Platon'un idea dediği şeyin aynı olmadığı ortadadır; zira Platon'a göre idea değişime açık değildir, zamana tabi değildir.

dilsel yaşantımızda genelde düşünce kavramını kullanırken arka planda bir takım ön-varsayımlar üzerinden hareket ederiz: düşünce kendi başına var olan bir şey olamaz; düşünce ancak zihin sahibi bir öznenin varlığına bağlı olan bir ilinek olabilir. Halbuki Frege'ye göre, Düşünce³ bireylerin öznel-lik temelli ideaları içerisinde kurulamaz veya o alana hapsedilemez. Eğer durum böyle olsaydı, o zaman nesnelliği, en azından Frege'ye göre, kuşku götürmez olan matematiksel ve mantıksal düşüncenin zeminine de dinami- konmuş olurdu; bu disiplinler psikolojinin hükümlerine altına girerdi (Frege 1918/1997: 342). Bunu basit bir örnek üzerinden açalım. Herhangi bir şekilde Düşüncenin konusu olabilecek herhangi bir nesne hakkında birtakım tasavvurlar, imgeler oluşturmaya başladığımız anda bu imgelerin zemininde hep öznel bir bakış açısı saklıdır. Sözcüğü, [çoğu zaman] bir insanı ilk kez gördüğümüzde ve tanımaya başladığımızda aslında ona “dışarıdan”, yani kendi bireyselliğimizin zaruri unsurları olabilecek, daha önceden kültürel-yöresel olarak içimizde şekillenmiş ve koşullandırılmış bir ağ üzerinden o gördüğümüz insanı konumlandırırız.⁴ Ona bu bağlamda türlü türlü sıfatlar yakıştırırız; onu gerçek anlamda tanımaya çalıştıkça da bu sıfatların bazılarının ne kadar yanlış olduğunu, bazılarının ise ne kadar isabetli olduğunu görebiliriz, bu doğrultuda da o kişi hakkındaki kimi yargılarımız erozyona uğrayabilir; son tahlilde eğer bir nesne hakkında bir idea varsa, o ideanın sahibi olan öznenin bağımsız olarak var olmasının imkanı yoktur. İdeanın her zaman bir sahibi vardır. Bir kişiye göre A kişisi gayet zeki birisi olarak konumlandırılırken, diğer bir kişiye göre aynı A kişisi “o kadar da zeki olmayan” birisi olarak nitelendirilebilir. İdea öznel-dir ve görecelidir. Bu durum sadece zihin sahibi varlığın diğer zihin sahibi varlık hakkındaki ideaları için değil, aynı zamanda zihin sahibi varlığın kendi zihni dışında kalan bütün nesnelere hakkındaki ideaları için de ge-

³ Bundan sonra-gündelik hayatımızda kullandığımız düşünce kavramından ayırt etmek için-Frege'nin kullandığı özel anlamda düşünceden bahsederken sözcüğün ilk harfini büyük harfle yazarak “Düşünce” diyerek özellikle belirteceğim. Dilbilgisi kuralı gereği cümle başında ilk harfin büyük yazılması gereken durumlarda ise yine Fregeci kullanıma işaret etmek amacıyla bu sözcüğü “[D]üşünce” şeklinde özellikle belirteceğim. Cümle başında bu şekilde vurgulanmayan diğer kullanımlarda ise gündelik yaşantımızdaki düşünce kavramı kastedilecektir.

⁴ Bu örneği meseleyi basitleştirmek için ve okuyucuya kolaylık sağlaması için kullanıyorum; esasında Frege bu örneğe şiddetle karşı çıkardı; çünkü Frege'ye göre idea paylaşılabilen bir şey değildir; halbuki örnekte sanki paylaşılan toplumsal bir idea ağı varmış gibi ele alınıyor.

çerlidir. “Bu masa beyazdır” diye bir cümle kuran özne aslında kendi öznel bakış açısından hareketle kendisinin dışında olan fiziksel bir nesneyi betimlemektedir. Aynı odada olan ve o masa ile duyuşsal bir temas içerisinde olan diğler zihin sahibi varlık ise (çeşitli içsel ve dışsal faktörler nedeniyle), masanın “ona göre” beyaz görünmediğini iddia edebilir, hatta aslında orada bir masanın bulunmadığını iddia edebilir. Bütün bu gözlemlere dayanarak, Frege’nin deyişleyle, idea öznel, değışkendir, görecelidir ve her ideanın sadece ama sadece tek bir sahibi olmalıdır diyebiliriz (Frege 1918/1997: 334-335). Zihnimizde bir nesneye dair bir idea oluştuğunda bu zihinsel etkinliğı tarif etmek için, Frege’nin kuramı çerçevesinde konuşmak gerekirse, “bu düşüncedir” diyemiyoruz. Bu durumda olan birisinin halini betimlemek için sadece şunu söyleyebiliriz: öznel-göreceli-değışken olan “bir düşünme edimine sahiptir, ama düşünceye sahip değıldir” (Frege 1918/1997: 342). Bundan sonra, herhangi bir öznenin düşünme edimleri esnasında kendi içinde oluşturduğı dünyaya “iç dünya” veya “idealar alemi” diyelim.

Frege’nin kuramında anlamın çok özel bir yeri vardır. Anlam, nesnel, kişiden kişiye göre değışmez, bir kişinin yaşadığı psikolojik/zihinsel hallerin zaman içerisindeki değışimine göre şekillenmez.⁵ “Lewis Carroll” özel isminin anlamı aslında bizi Lewis Carroll diye isimlendirilmiş olan nesneye götürmeye yarayan bir sunum kipinden geçer. Lewis Carroll adlı nesneye ait farklı sunum kiplerinden söz edebiliriz. Sözel, “Lewis Carroll, *Alice Harikalar Diyarında* kitabının yazarıdır” cümlesi ile dile-getirilen Düşünce aslında o nesnenin (bizim öznel idealarımızdan bağımsız olarak) var olan bir sunum kipi üzerinden (doğal bir dil vasıtasıyla) bir anlam taşır. Yine benzer bir şekilde, “Charles Lutwidge Dodgson, ünlü bir matematikçi ve mantıkçıdır” dediğimizde aynı nesnenin bu sefer farklı bir sunum kipinden bahsetmiş oluruz. Benzer bir biçimde, astronomiye merak salmış Babillilerin başına gelen hadiseyi de yine sunum kipleri üzerinden anlatabiliriz. Babillier uzun gözlemler neticesinde güneş doğmadan önce en son görünen en parlak gök cismine “Sa-

⁵ Buna literatürde *semantik gerçekçilik kuramı* veya *gerçekçi anlam kuramı* denilir. Bkz. Dummett 1978/1996: 145-165. Genel olarak farklı anlam kuramlarına baktığımızda bir şekilde arka planda bu anlam kuramlarının dilin ve anlamın kökenine dair gizli veya açık olarak yaptıkları varsayım veya varsayımları da ele almalıyız; bu varsayımın kendisini de felsefi bir sorgulamaya tabi tutmalıyız. Bu konudaki yeni bir çalışma için bkz. Topkaya 2019: 1-19.

bah Yıldızı”, güneş battıktan hemen sonra ilk görünen en parlak gök cismine de “Akşam Yıldızı” demişlerdir, kendisini farklı kiplerde sunan bu cismin aslında aynı cisim olduğundan, yani Venüs gezegeni olduğundan habersiz bir biçimde. Venüs gezegeni bizim ideasal/düşünme faaliyetlerimize bağlı olmayan kendi başına var olan bir nesnedir, aynı şekilde Venüs gezegeninin kendisini farklı biçimlerde/kiplerde sunması da bizim öznel ideasal faaliyetimize bağlı olan bir durum değildir. Frege, bu açıdan bir nesnellığı olan bu sunum kiplerine “anlam” diyor (Frege 1892/1997: 154-155; Frege 1980: 80). Burada iki bağlantılı noktaya dikkat çekmek istiyorum. Frege’ye göre, tek başlarına alındıklarında sözcükler bir anlam taşımazlar veya bir anlama sahip değildir.⁶ Bir doğal dil içerisinde belli birtakım dil bilgisi kurallarına riayet edilerek kurulmuş bir cümlemin anlamı o cümlemin dile-getirdiği Düşünce’dir (Frege 1892/1997; 1918/1997). Ancak bir [olanaklı] yargısal bağlam üzerinden (Gözkan 2010) sözcüklerin tek tek anlamlarından bahsedilebilir ve sözcüklerin ifade ettiği anlamların bileşimi neticesinde de bir Düşünce dile-getirilmiş olur.⁷ Frege’ye göre, farklı dillerdeki iki farklı dile-getiriş, sözgelisi “Kar beyazdır” ve “Snow is white” gibi cümlelerdeki dile-getirişler her ne kadar farklı dilbilgisi kurallarına ve farklı sözcük terimleri ile kurulmuş olsa da aynı Düşünceyi dile-getirir. Bu cümlelerdeki olanaklı yargısal bağlam üzerinden şekillenmiş olan sözcükler aslında bir araya gelerek anlamlı bir bütünlüğü, yani bir Düşünceyi dile getirir (Gözkan 2010). Anlamların bir araya gelmesiyle oluşan bu Düşünce soyut ve nesnelidir (Frege 1892/1997: 154-159; Frege 1918/1997: 336-337). İşte insanlar Frege’ye göre bu nesnel soyut varlık alanına erişerek, onu “kavrayarak” (İng. “grasp”) birbirleriyle iletişim kurabilir (Frege 1918/1997: 337; 341, 344-345).⁸ Bizim Türkçe dilinde veya başka birisinin kullandığı İngilizce dilinde bir nesnenin sunum kipine atanan sözcükler farklı olsa da,

⁶ Literatürde buna Frege’nin bağlam ilkesi denilir. Bu ilkeye göre, herhangi bir sözcük ancak bir bağlam içerisinde anlamlıdır. Dummett (1981a: 4) bu ilkeyi şu şekilde yorumlar: “Açıklama sırasında bir cümlemin anlamı önceliklidir, fakat *tanıma* sırasında bir sözcüğün anlamı önceliklidir.”

⁷ Literatürde buna Frege’nin anlam için bileşimsellik ilkesi (İng. “principle of compositionality for sense”) deniliyor. Bu ilkeye göre, herhangi bir cümlemin anlamı o cümleyi oluşturan sözcüklerin tek tek anlamlarının bileşmesi sonucu ortaya çıkar.

⁸ Buradaki “kavramak” terimini doğal dilin izin verdiği ölçüde metaforik bir biçimde ele almalıyız. Bir konuyu “ele almak” nasıl metaforik bir kullanım ise, hiçbir fizikselliği olmayan Düşünceyi “kavramak” da aynı şekilde metaforik bir kullanımdır. Bkz. Frege 1918/1997: 341, dipnot F.

gramatik ve biçimsel açıdan çok farklı doğal diller kullansak da [mesela, birisi yazı, diğeri resim dilini kullansa] aslında bu dilsel yapının kendisi gayet olumsaldır, keyfidir. “Kar” sözcüğü yerine aynı nesneye işaret edecek başka bir sözcük de seçmiş ve kullanmış olabiliriz. Yine aynı şekilde, kar farklı biçimlerde bir resim dilinin ögesi de olabilirdi. Fakat, bu sözcük veya resim vasıtasıyla, daha da genelinde herhangi doğal bir dil vasıtasıyla dile-getirdiğimiz şey, yani Düşüncenin kendisi keyfi değildir. Bu bakımdan bakıldığında, anlam ve anlamların bir araya gelerek oluşturduğu Düşünce aslında dil-üstü bir şeydir. Biz sadece bir dil içerisinde o Düşünceyi dile-getiririz. [D]üşüncenin konusu olabilecek her tür nesne ve nesnelere arasındaki ilişkiler için (matematiksels nesnelere, fiziksels nesnelere, vs.) de aynıını söyleyebiliriz. Örneğın, sayılar arasındaki bir ilişkiyi, geometrik bir şekil içerisindeki bir ilişkiyi dile-getirmeye yarayan şeyler, sözgelişimiz bizim halihazırda kullandığımız matematiksels dilin de oldukça keyfi olduğu söylenebilir. Bunlar en nihayetinde belirli birtakım uzlaşım neticesinde ortaya çıkmış işaret, işaret öbekleri ve sentaks kurallarından ibarettir. Herhangi bir doğal dil içerisinde şekillenmiş, bir dile-getirişin yerine duran, sözgelişimiz bir kağıt parçasına yazılmış fiziki özellikler taşıyan bir işaret ile o işaret vasıtasıyla aslında dile-getirmeye çalıştığımız, sözgelişimiz matematiksels nesnenin anlamını birbiriyle karıştırmamamız şarttır. İşaretler keyfidir, halbuki işaretler vasıtasıyla dile-getirmeye çalıştığımız Düşünce soyuttur, nesnedir ve ne insanların yaşadığı zamana göre ne de herhangi bir insanın içsel olarak geçirdiği psikolojik epizotlara göre bir değışiklik gösterirler (Frege 1918/1997: 337; 342).

Üç sayısı, farklı gösterim sistemlerinde, farklı rakamlarla gösterilebilir: 3 gibi, III gibi veya Ƶ gibi; ancak üç sayısını ifade etmeye çalışınca, yazılı ya da sözlü, her ifade ediş, herhangi bir dilin veya herhangi bir gösterim sisteminin içine “düşerek” yapılabilir; hatta bu farklı gösterimlerde ortak olanın ne olduğunu ifade etmeye çalıştığımızda da, mutlaka, her seferinde herhangi bir dilin ifade olanağına “düşerek” bunu yapabiliriz. Dolayısıyla ifade etme hiçbir zaman “dil”in veya “düşünceler”in ifadesi değil, herhangi bir dilin veya düşünmenin herhangi bir dilde kendisini göstermesinin ifadesidir. Bu açıdan “olanaklı düşünce içeriği” kavramı aslında, herhangi bir dilde ifadesini bulmamış veya herhangi bir dilin içine “düşmemiş” olana verilen addır ve *Begriffsschrift* ile amaçlanan, bu “olanaklı düşünce içeriği”nin herhangi (bu kez) bir doğal dile

“düşmeden”, ama zorunlu olarak simgesel bir dile “düşerek” ifade edilmesidir. (Gözkan 2010: 182)

Frege’ye göre, Düşüncenin doğasının anlaşılması ancak soyut ve nesnel bir mekanın tanınması ile mümkündür (Frege 1918/1997: 337). Bizim Türkçe dili vasıtasıyla, bir başkasının başka bir dil vasıtasıyla dile-getirdiği “Kar beyazdır” “Herhangi bir dik üçgende, hipotenüsün karesi diğer iki kenarın karelerinin toplamına eşittir” gibi Düşüncelerin [çağdaş terminolojide “önergelerin”] ikamet ettiği, farklı farklı çağlarda yaşamış zihin sahibi varlıkların düşünegelmelerinden, ideasal faaliyetlerinden, dile-getirişlerinden bağımsız bir şekilde var olan bu mekana da bundan sonra “Düşünceler Alemi” diyelim.

Son olarak, Frege’nin yargılanabilir içerik veya olanaklı yargısal içerik (Gözkan 2010) dediği şeyin ikinci ayağı olan gönderime (*Bedeutung*) bir bakalım. Gönderimi incelerken de iki noktaya dikkat etmemiz gerekiyor: Bir cümle içerisinde geçen sözcüğün, sözgelisi özel ismin gönderimi ile o cümlenin bir bütün olarak ifade ettiği Düşüncenin gönderimini ayırt etmeliyiz. “Sokrates akıllıdır” gibi bir cümlede, Frege’nin analizine göre, iki ayrı öğeden söz etmemiz gerekir: aslında doğası itibarıyla bir argüman boşluğu olan “..... akıllıdır” dilsel fonksiyonu/kavram terimi, ve bu kavram teriminin argüman boşluğunu dolduran ve bir nesneye gönderimde bulunan “Sokrates” özel ismi (Frege 1879/1997). Bunları tek tek gönderim seviyesinde incelediğimizde “Sokrates” özel isminin tarihteki meşhur felsefeci Sokrates’e gönderimde bulunduğu, “..... akıllıdır” kavram teriminin ise akıllı olanlar kümesine, daha doğru bir ifadeyle kavram terimi ile işaret edilen kümenin kaplamına gönderimde bulunduğunu söyleyebiliriz. Tabi ki her özel ismin bir gönderimi olmak zorunda değildir. Sözgelisi “Pegasus akıllıdır” tümcesini gönderim seviyesinde incelediğimizde bu sefer cümlede kavram teriminin argüman boşluğunu dolduran özel ismin bir gönderiminin olmadığı, öyle bir nesnenin en azından yaşadığımız aktüel dünyanın fiziki nesnelere arasında olmadığını söylemek durumundayız. “Pegasus”, “Odysseus”, vb., gönderimsiz terimlerin içinde geçtiği cümleler söz konusu olduğunda cümlenin de bir bütün olarak gönderiminden bahsedilemez; çünkü cümlenin gönderimi onu oluşturan öğelerin tek tek gönderimi üzerinden belirlenir. Diğer bir deyişle, cümle içinde geçen ifadelerden en az birisi gönderimsiz bir terim ise, o zaman bir bütün ola-

rak ele alınan cümlelerin de gönderimi olamaz.⁹

Frege'nin bir bütün olarak [bileşik bir terim olarak] cümlelerin gönderimini tayin ettiği argüman oldukça ilginçtir; kendi kuramı çerçevesinde aslında başka alternatifleri seçebilecekken o çoğu kişinin kulağına oldukça garip gelen bir seçenek ile argümanını sonuca bağlar: cümlelerin gönderimi, eğer varsa, doğruluk değeridir. Peki, Frege bu sonuca nasıl ulaşmıştır?

Eğer bir cümlelerin *Bedeutung*'unun onun doğruluk değeri olduğu varsayımımız doğru ise, cümlelerin bir parçası aynı *Bedeutung*'a sahip bir ifade ile yer değiştirildiğinde sonraki [ç.n.; doğruluk-değeri] değişmeden kalmalıdır. Ve gerçekten de durum böyledir. Leibniz şu tanımı veriyor: '*Eadem sunt, quae sibi mutuo substitui possunt, salva veritate.*' Eğer onları [ç.n., cümleleri] oluşturan parçalarının *Bedeutung*'unun söz konusu olduğu cümleler ile ilgileniyorsak, bahsi geçen yer değiştirme türünden sonra hiç değişmeden kalan ve böyle her cümleye genel olarak ait olan doğruluk değerinden başka hangi özellik bulunabilirdi ki? (Frege 1892/1997: 158-159)

Aynı nesneye gönderimde bulunan fakat anlam açısından farklı olan iki tekil terim ele alalım: "Charles Lutwidge Dodgson" ve "*Alice Harikalar Diyarında* kitabının yazarı" aynı nesneye gönderimde bulunur. Diyelim ki şöyle bir cümlemiz olsun: "Charles Lutwidge Dodgson, karanlıkta kalındığı zaman yazı yazmaya devam etmek için 'niktograf' isimli bir cihaz icat etmiştir". Bu cümlelerin gramatik öznesi konumundaki ifadeyi onunla aynı gönderime sahip olan diğer ifadeyle yer değiştirelim: "*Alice Harikalar Diyarında* kitabının yazarı karanlıkta kalındığı zaman yazı yazmaya devam etmek için 'niktograf' isimli bir cihaz icat etmiştir" cümlesi her ne kadar anlamsal açıdan farklı olsa da, bu iki cümlede ortak olan, hiç değişmeden kalan sadece tek bir şey vardır, o da cümlelerin doğruluk değeridir. Eğer birinci cümle doğru ise, ikinci cümle de doğru olmak zorundadır; aynı şekilde eğer birinci cümle yanlış ise, ikinci cümle de yanlış olmak zorundadır. Bu düşünceden hareketle, Frege yukarıdaki pasajda vurguladığı gibi cümlelerin gönderimi için doğruluk değeri haricinde başka bir seçenek

⁹ Literatürde Frege'nin bu ilkesine gönderim için bileşimsellik ilkesi (İng. "principle of compositionality for reference") deniliyor.

olamayacağı sonucuna ulaşır.¹⁰ Cümlelerin gönderimi,¹¹ [eğer gerçekten bir gönderim söz konusu ise] aynı özel isimlerin gönderiminde olduğu gibi (zihin sahibi varlıkların ideasal faaliyetlerinden bağımsız olan) sabit, değişmez bir nesne olmalıdır (Frege 1892/1997: 158). “Aristoteles” özel isminin gönderimi bizim zihinselliğimize bağlı olmayan bir nesne olmalıdır; her ne kadar “Aristoteles” özel ismini duyduğumuzda bu ismin zihinlerimizde bıraktığı ideasal içerikler, imgeler çok öznel olsa da, bu öznel içeriklerin o isimle anılan nesneyi değiştirdiğini söyleyemeyiz, nesne bu bakımdan idealar dünyasından bağımsızdır. Benzer bir biçimde, Frege cümlelerin gönderimi için de böyle bir sabit nesne arar. Cümlelerin dile-getirdiği Düşüncenin gönderimi, eğer varsa, ya Doğru’ya ya da Yanlış’a gönderimde bulunur. Nasıl Aristoteles’in kendiliğinde-varlığını ideasal faaliyetlerimiz neticesinde değiştirdiğimiz söylenemezse, aynı şekilde bir Düşüncenin gönderimi olan mantıksal nesneyi, yani Doğru’yu ve Yanlış’ı, hayal gücümüz çok zengin olsa bile değiştiremeyiz. “Herhangi bir dik üçgende, hipotenüsün karesi diğer iki kenarın karelerinin toplamına eşittir” Düşüncesi Doğru’ya gönderimde bulunur; bu doğruluk Pisagor bu teoremi henüz keşfetmeden önce de keşfettikten sonra da Doğru-luğunu Düşünceler Aleminde korur; Yanlış’a gönderimde bulunan Düşünceler de yine aynı şekilde aksini düşünen insanların psikolojik epizotlarına, düşünme faaliyetlerine, çağın ruhuna kulak asmadan o alemde Yanlış-lığını sürdürür (Frege 1918/1997: 343-344).¹²

¹⁰ İşin garip tarafı ise, aslında Frege’nin kuramı çerçevesinde farklı alternatiflerden bahsetmek pekala mümkündür: mesela “Sokrates akıllıdır” cümlesinin dile-getirdiği düşünce Sokrates’in-akıllı-olma olgusuna gönderimde bulunur diyebilirdik. Başka seçenekler de düşünülebilir. Peki diğer bütün bu seçenekler duruyorken Frege neden sadece doğruluk değerine odaklanır ve başka bir seçenek olmadığını iddia eder? Eğer tek kriter değişmeyen sabit öğeyi bulmak ise, ontolojik olarak bağlı bulunduğumuz B-dizisi zaman metafiziğinin tanıdığı kuramsal imkanlar içerisinde Sokrates’in-akıllı-olma-olgusunu da değişmez bir var olan olarak kabul edebilirdik. Neden illa ki bir doğruluk-değeri olmalı gönderim? Literatürde bu konudaki tartışmalar için bkz. Grossman 1969; Kluge 1970; Dummett 1981b.

¹¹ Frege’nin kuramı çerçevesinde esas olan Düşüncenin gönderimidir; “cümlelerin gönderimi” deyişinin ancak esas/öncelikli olan, dile-getirilen Düşüncenin gönderimi üzerinden belirlenen ikincil-dolaylı bir kullanımı söz konusu olabilir. Krş. Dummett (1996: 220): “Frege’nin görüşüne göre, nasıl ki öncelikli olarak düşüncelerin doğru veya yanlış olduğu söylenirse, mantıksal ilişkiler de aslında öncelikli olarak düşünceler arasında vuku bulur.”

¹² Bu noktada şöyle bir soru akıllara gelebilir. Hiç bir zihinsel varlık, yeşil yaprakların örtülediği şuradaki ağaç hakkında bir düşünme ediminde bulunmasa da [Frege’nin kendi örneği ile] “Bu ağaç yeşil yapraklar ile örtülüdür” Düşüncesinden pekala söz edilebilir. Frege’nin sistemi içerisinde Düşüncenin doğruluk değerinin zamansız olduğunu, hiç değişmediğini söylüyorsak, o zaman “Bu ağaç yeşil yapraklar ile örtülüdür” Düşüncesinin doğ-

2. Sunum Kipleri

Buraya kadar Frege'nin anlam [*Sinn*], gönderim [*Bedeutung*] ve idea [*Anschauung*] arasında yaptığı üçlü ayrımı ana hatlarıyla anlatmaya çalıştım. Şimdi, Frege'nin bu ayrım için verdiği örneğe bir bakalım.

Özel bir adın *Bedeutung*'u onu kullanarak işaret ettiğimiz nesnenin kendisidir; bu durumda sahip olduğumuz idea ise tamamıyla öznel; her ikisinin arasında ise anlam yatar; aslında idea gibi öznel olmayan, fakat nesnenin kendisi de olmayan bir şeydir bu. Şu analogi bunlar arasındaki ilişkileri belki de bir açıklığa kavuşturabilir. Birisi Ay'ı bir teleskop ile gözlemlemektedir. Ben Ay'ın kendisini *Bedeutung* ile karşılaştırıyorum; o teleskobun iç kısmındaki cam parçası ile yansıttığı gerçek imge ve gözlemcinin retinal imgesi aracılığıyla gerçekleşen gözlemin nesnesidir. İlkini anlam ile karşılıyorum, sonraki ise idea veya görüye [*Anschauung*] benzer. Teleskobun içindeki optik imge elbette tek yönlüdür ve gözlemin bakış açısına bağlıdır; fakat, birkaç gözlemci tarafından kullanılabilirdiği ölçüde, hala nesnelidir. Her ne olursa olsun birkaç kişinin onu aynı anda kullanması ayarlanabilir. Fakat her biri kendi retinal imgesine sahip olacaktı. (Frege 1892/1997: 155)¹³

ruluk değerinin [(i) zihinsel varlıklardan bağımsız bir şekilde, fakat (ii) dünyanın olumsal durumuna bağlı olarak] sözgeşi bugün değilse bile altı ay sonra iklim değişikliği nedeniyle Doğru'dan Yanlış'a çevrileceğini söylemeliyiz. Frege bu eleştiriyi şu şekilde cevaplar: Birinci durumdaki ifade edilen Düşünce ile ikinci durumdaki ifade edilen Düşünce aynı olamaz; çünkü aslında birinci durumda bir zaman indeksi olan "bugün" gizli olarak ima edilmiştir; ikincisinde ise bu sefer "bugünden-altı-ay-sonra" gibi bir zaman indeksi ima edilmiştir. Dolayısıyla, Frege'ye göre zaten burada aynı Düşüncenin doğruluk değerinden söz edemeyiz. Eleştirisinin ikinci kısmında ise Frege şöyle devam eder: Bu iki cümleyle o cümlenin konusu olan nesne ne ise onun yer aldığı zaman-indeksini de dahil edelim ki böylece tam bir düşünce ifade edilsin; yani konuşmacının atadığı "bugün, yarın, dün" gibi kavramlardan ziyade dünya-zamanında 12 Nisan 1918 ve 12 Ekim 1918 gibi kişiye göre değişmeyen tarihler atayalım. Bu durumda, "Bu ağaç yeşil yapraklar ile örtülüdür [12 Nisan 1918 tarihinde]" cümlesinin doğruluğu, bir anlamda, zamanın geçmesinden bağımsız bir şekilde hep doğru olarak kalacaktır. Frege'nin tabiriyle "cümlelerin içerisine dahil olabilen zaman-belirteci sadece düşüncenin dile getirilmesine ait olabilir; doğruluk, ki onu bildirel cümle-biçimini kullanarak tanırsınız, zamansızdır." (Frege 1918/1997: 343-344). Frege'nin argümanını yorumlarken McTaggart'ın sunduğu kuramsal çerçeveyi kullanmaya çalıştım. En azından bir dipnotta şunu da belirtmek istiyorum; "Burada, şurada" vb., indeksler hakkındaki Fregeci çözümün sorunlu olduğunu düşünüyorum. Yukarıdaki cümlede aslında bu bence ortaya çıkıyor; eğer Düşünce Frege'nin kavradığı biçimiyle öznenen bağımsız ise o zaman neden bu düşünceyi "Bu ağaç...." diye dile getiriyoruz. Bu meseleyi başka bir makalede daha ayrıntılı bir biçimde, Frege'nin olası cevaplarını da düşünerek ele almayı amaçlıyorum.

¹³ Retinal imgelerin farklı duyu izlenimlerine, dolayısıyla da farklı idealara sebep olduğunu daha ayrıntılı olarak açıkladığı başka bir yazısı için bkz. Frege 1918/1997: 342-343.

Fark, ancak imler arasındaki fark işaret edilen şeyin sunum kipindeki [*Art des Gegebenseins*] bir farka karşılık gelirse ortaya çıkabilir. a, b, c bir üçgenin köşelerini karşı kenarların orta noktaları ile birleştiren doğrular olsun. O zaman, a ve b'nin kesişme noktası ile b ve c'nin kesişme noktası aynıdır. Dolayısıyla, aynı nokta için farklı betimlemelerimiz olur ve bu isimler (“a ve b'nin kesişme noktası”, “b ve c'nin kesişme noktası”) benzer bir biçimde bir sunum kipine işaret ederler; ve böylece cümle gerçek bir bilgi içerir. (Frege 1892/1997: 152)

‘Odysseus’ bir *Bedeutung*’a sahip olsa da olmasa da düşünce aynı kalır. Cümle- nin bir parçasının *Bedeutung*’u ile ilgilenmemiz gerçeği genelde cümle- nin kendisi için bir *Bedeutung* beklememizi ve tanımamızı işaret eder. Onun parçalarından birisinin *Bedeutung*’unun eksik olduğunu fark ettiğimiz anda düşünce bizim için değerini kaybeder. Dolayısıyla, bir cümle- nin anlamı ile yetinmemiz ve onun bir *Bedeutung*’unu araştırmamız konusunda haklıyızdır. Fakat şimdi neden her özel ismin sadece bir anlama sahip olmasını değil, aynı zamanda bir *Bedeutung*’a da sahip olmasını isteriz? Neden düşünce bize yetmez? Çünkü, bir ölçüde, onun doğruluk değeri ile ilgileniriz. Durum her zaman böyle değildir. Örneğin, epik bir şiiri dinlerken, dilin ahenginin haricinde sadece cümlelerin anlamı ve bizde uyandırdığı imgeler ve duygular ile ilgileniriz. Doğruluk sorusu, bilimsel bir araştırma yaklaşımı amacıyla estetik hazzı terk etmemize sevk ederdi. O halde, şiiri bir sanat eseri olarak kabul ettiğimiz sürece örneğin ‘Odysseus’ gibi bir ismin bir *Bedeutung*’a sahip olup olmaması bizi ilgilendirmez. Bizi her zaman anlamdan *Bedeutung*’a geçmemize sürükleyen şey doğruluk için mücadeleden kaynaklanır. (Frege 1892/1997: 157)¹⁴

Bu paragrafları yorumlamaya çalıştığımızda Frege’nin felsefesi için ciddi bir sorun ile karşılaşırız. Daha önceki kısımda vurguladığım gibi, Frege esasında özne-temelli bir yaklaşıma çeşitli nedenlerle karşıdır (Beaney 1996; Beaney 1997: 1-46; Dummett 1996: 217-236). Bu yüzden, anlamı gönderim ile idea arasında bir mekana yerleştiriyor. Anlamı, nesnenin bizim zihinsel epizotlarımızdan, öznel hal ve hallenmelerimizden bağımsız

¹⁴ Frege’nin bu tavrını *Der Gedanke* makalesinde de sürdürdüğünü görüyoruz: “Dolayısıyla bir bildiri cümlesinde iki şeyin ayırıt edilmesi gerekir: bu cümleye karşılık gelen önermesel soru cümlesi ile ortak olarak sahip oldukları içerik, ve bildiri. Birincisi düşüncedir veya düşünceyi içerir. Böylece, doğruluğunu belirlemeden bir düşünceyi dile getirmek olanaklıdır.” (Frege 1918/1997: 329)

bir şekilde gerçekleşen nesnenin bir sunum kipi olarak takdim ediyor. Bu açıdan bakıldığında, sözgelişi fiziki alemin bir parçası olan Venüs gezegeni bizim onu öznel bir biçimde temsil edişimizden bağımsız bir şekilde kendisini farklı kiplerde sunabilir ve bu sunum kiplerinin her biri Venüs nesnesinin anlamı olarak tayin edilebilir. Yine yukarıda bahsettiğim gibi, matematiksel, mantıksal nesnelere ve bu nesnelere arasındaki ilişkilerin bizim düşünme/ideasal faaliyetlerimizden, kişisel hezeyanlarımızdan, üzüntülerimizden, vs., bağımsız bir gerçeklikleri vardır. Sözgelişi *Modus Ponens* teoremi bütün olanaklı dünyalarda hep doğru değerini verir, çeşitli zaman dilimlerinde insanlar farklı sevdalara kapılıp aksini düşünseler bile bu doğruluk değeri hiç ama hiç değişmez. *Modus Ponens* teoremi insanların kullandığı farklı notasyonlarda farklı şekillerde dile-getirilebilir; fakat bütün bu uzlaşım düzeyindeki farklılıklara rağmen aslında *Modus Ponens* teoreminin kendini bir sunuş biçimi vardır ve bu Frege'nin öngördüğü anlamda bir nesnellğe sahiptir.

Frege'nin dil felsefesinin arka planında yatan ontoloji ve epistemolojiye biraz daha yakından baktığımızda özellikle sunum kipleri noktasında çok önemli bir sorun ile karşı karşıya kalıyoruz. Sunum kipleri hakkında iki ayrı formülasyon yapalım:

(S₁) Bir şey sunum kipidir eğer ortada bu sunum kipini gerçekleştirecek bir nesne varsa.

(S₂) Bir sunum kipi olan anlam, gönderimden bağımsızdır. Diğer bir deyişle, gönderimi olmadığı halde bir anlam(-a) taşıyan/işaret eden sözcükler, bunlardan kurulu olarak dile-getirilen anlamlı Düşünceler bulunabilir.

Frege'nin eserinde her iki formülasyonun da kullanıldığını görüyoruz. “Eğer bir ismin anlamı, Frege'nin ‘*Sinn* ve *Bedeutung* Üzerine’ makalesinin başlarında açıkladığı gibi, onun gönderiminin bir ‘sunum kipi’ ise, bu şu anlama gelir: eğer gönderim yoksa, o zaman ‘sunum kipi’ de olamaz, dolayısıyla da anlam olamaz” (Beaney 1997: 22). Peki, bu sorunun Frege'nin felsefesi içerisinde bir çözümü olabilir mi? Aslında önerilen birkaç çözüm mevcuttur. Evans'a göre,¹⁵ Frege aslında kuramı için ciddi bir sıkıntı oluş-

¹⁵ Evans'ın sorunu formülasyonu Beaney'e göre biraz farklıdır. Evans'a göre, Frege'nin Düşünce fikri önermesel tavırlarımızla yakından ilişkilidir. Bir önermesel tavır olan inancı ele alalım. Eğer “Odysseus İthaca kıyısındaiken uykusundan uyandırıldı” gibi bir cümlenin Düşüncesi'nden bahsedebiliyorsak, bu Düşünceyi duyan öznenin bu Düşünce ile ilişkili

turan bu sorun için altına süpürebileceği bir halı bulmuştur: Kurgu. Frege'den alıntılıdığı bir pasaja dayanarak, şunu söylemek olanaklıdır: "içinde Özel İsimlerin kurgusal bir şekilde kullanıldığı cümlelerin (i.e., içerisinde herhangi bir boş tekil terimin geçtiği cümlelerin) sahte düşünceleri dile getirdiğini, gerçek düşünceleri dile getirmediğini" söylemeliyiz (Evans 1982: 30-31).¹⁶ S₂ sadece kurguya dair bir söylem söz konusu olduğunda geçerlidir; diğer durumlarda geçerli değildir.

bir inancı da bulunacaktır; fakat işin tuhaf durumu şu: Normal şartlar altında bir inanç tanım gereği doğru veya yanlış olabileceksen, Frege'nin sisteminde gönderimsiz bir terimin geçtiği cümleler doğruluk-değeri taşımayan cümleler olacaktır; bu durumda ise bu cümleler hakkında bir inanca sahip olan öznelere de doğruluk-değeri atanamayacak inançları olacaktır. Evans'ın bakış açısına göre, Frege'nin kuramının derinliklerindeki esas sorun budur. Bkz. Evans 1982: 24.

- ¹⁶ Evans'a göre, her ne kadar Frege sorunu bu şekilde çözüme kavuşturma niyetinde olsa da aslında çözüm sağlayamamıştır; çünkü boş bir tekil terimin içinde geçtiği kurgu-dışı söylemlere baktığımızda aslında sorunun hala ortada olduğundan ve burada Frege'nin yönlendirmesinin aksine "gerçek" düşüncelerden bahsetmek gayet mümkündür. Bu açıdan bakıldığında, Frege'nin aslında sadece hedef saptırdığını söyleyebiliriz. Ayrıntılar için bkz. Evans 1982: 22-33. Ayrıca özellikle bkz. Frege 1918/1997: 330. Burada bir dipnotta bu makalenin önceki bir versiyonunu okuyan, eleştiri ve yorumları ile katkıda bulunan Rabia Topkaya'nın yorumundan da bahsetmek istiyorum: "Odysseus İthaca kıyısında uykusundan uyandırıldı" gibi bir cümleyi ele alalım. Bu cümlede özne konumundaki "Odysseus" terimini "Antigone" terimi ile değiştirelim; Frege'ye göre birinci cümlede geçen gönderimsiz bir ifade diğer bir gönderimsiz ifade ile yer değiştirdiğinde cümlenin gönderimi de haliyle değişmeyecek; gönderimsiz kalacaktır. Fakat, aslında bu cümleler öyle bağlamlarından kopararak incelenemez; çünkü birinci cümle Odysseus anlatısının bir parçası bağlamında doğru bir şey dile-getirirken, ikinci cümledeki Antigone öznesi başka bir anlatının parçası olduğu için aslında mitolojik bağlama bakıldığında yanlış bir şey dile-getiriyor demeliyiz. Bu Topkaya'nın (toplumsal, ahlaksal, mitolojik bağlamların da olması gerektiğini düşünerek) Frege'nin bağlam ilkesini genişleterek Frege'ye yönelttiği eleştiridir. Frege tabi ki bu bağlam ilkesinin bu kadar genişletilerek kullanılmasına [büyük ihtimalle] karşı çıkardı, ve semantik bir realist olarak gerçek olanın içine düşmeyen her nesnenin isminin gönderimsiz olması nedeniyle içinde gönderimsiz isimlerin geçtiği cümlelerin de bir gönderiminin olamayacağı konusundaki ısrarına devam ederd. Benim düşünceme göre, Frege'nin kendi kuramı çerçevesinde hiç hesaba katmadığı başka bir sorun vardır ve bundan kaçmanın oldukça zor olduğunu düşünüyorum. Frege'ye göre şu iki cümleyi kıyaslamaya çalışalım: (i) "Sherlock Holmes, Londra'da 221B Baker Sokağı'nda yaşıyordu" ve (ii) "Sherlock Holmes, Arthur Conan Doyle'un yazmış olduğu kurmaca-polisiye romanlarının baş kahramanıdır". Frege'nin görüşüne göre, her iki cümlede gönderimsiz terim geçtiği için bu iki cümlenin de bir doğruluk-değeri olamaz. Benim görüşüme göre ise, semantik bir realist olan Frege ikinci cümlenin dünya hakkında doğru bir şey dile getirdiğini kabul etmek zorundadır; ikinci cümle zaten "Sherlock Holmes" isminin kurmaca bir karakterin ismi olduğunu açık bir şekilde dile-getiriyor ki bu doğru [çünkü dünyada gerçekten de "Sherlock Holmes" isimli gerçek bir dedektif yaşamamıştır]; ayrıca Arthur Conan Doyle da gerçek bir yazar ve gerçekten de onu bir yazar olarak meşhur eden şey başkahramanının hep Sherlock Holmes olduğu polisiye romanlarıydı. İkinci cümle, her ne kadar bir gönderimsiz terim içerse de aslında dünyada var-olmamış bir karakterin, yani Sherlock Holmes'un Arthur Conan Doyle'un eseri olduğunu, onun kaleminden çıktığını söylerken aslında var olan dünyamıza dair gerçekleşmiş bir olayı, yani doğru bir şeyi dile-getirmiş oluyor.

Beaney'in yorumuna göre ise, bu yorum Frege'nin görüşünden dışarı çıkmak anlamına gelir; çünkü Frege kurgusal düşüncelerin Düşünce olduğunu hiçbir zaman aslında yadsımamıştır; sadece yukarıdaki pasajda olduğu gibi kurgu eserleri söz konusu olduğunda orada Düşüncenin doğruluğu aranmaz demeye getirmiştir (Beaney 1997: 23). Beaney'in yorumuna göre, sözgelisi kurgusal olduğu düşünülen bir karakterin isminin aslında gerçek bir karakter ismi olduğunu öğrendiğimizde, Frege'ye göre Düşünce değişmez; değişen tek şey ise şudur: kurgu alemine ait olduğu sanılan Düşünceler artık doğruluk alemine geçerek sadece yer değiştirirler (Beaney 1997: 23).¹⁷

Benim görüşüme göre ise, Beaney'nin Evans'a yönelttiği eleştiri hatalıdır; çünkü daha önce açıklamaya gayret ettiğim gibi Frege'ye göre Düşünceler Alemi'nde sadece Doğru veya Yanlış olan Düşünceler mevcut olabilir.¹⁸ Sözgelisi, "Dünya yuvarlaktır" Düşüncesi var olan bir nesnenin, yani Dünya'nın, gerçekten de yuvarlaklık kavramının kaplamına düşen bir nesne olduğunu söylemesi itibariyle Doğru bir Düşünceyi dile-getirir. "Dünya düzdür" Düşüncesi ise yine var olan bir nesnenin, yani Dünya'nın bu sefer düzlük kavramının kaplamına düşen bir nesne olduğunu söyleyerek bu sefer Yanlış bir Düşünceyi dile-getirir. Farklı varlık alanlarındaki nesnelere de işin içine katarak örneklerin sayısını çoğaltabiliriz. Frege'nin Düşünceler Alemi'nin unsuru olamayacak şey ise ne bir Doğruluğu ne de bir Yanlışlığı olan Düşüncelerdir. Frege'nin felsefesinin merkezinde bu görüş olduğundan bunu öyle kolay kolay elemek mümkün olmayacaktır; bazı şeylerden vazgeçebiliriz, fakat kuramın merkezinde olan şeylerden vazgeçtiğimizde kuram da haliyle yerle bir olur. Beaney'nin yorumunu takip edersek, Frege'nin Düşünceler Aleminde ne Doğru ne de Yanlış olan Düşünceler de ikamet edecektir. İlkece zaten bu Frege'nin hiç istemediği bir durum olacaktır.

Bu sorunu çözmek için aslında Frege'nin yukarıda alıntılıdığım son pasajın sonuna düştüğü dipnota bakmak bize bir fikir verebilir: "Sadece bir anlama sahip olması amaçlanan işaretler için özel bir terime sahip

¹⁷ Beaney'nin kendi önerdiği çözümünün kısa bir açıklaması için bkz. Beaney 1997: 22-24; daha ayrıntılı açıklaması için bkz. Beaney 1996:165-171.

¹⁸ Frege bu noktayı tekrar tekrar dile getiriyor: "Mantıkçı, tıpkı gök gürültüsünü araştırmak için yola çıkan bir fizikçi nasıl sahne-yıldırımını hiç önemsemeyecekse, sahte düşüncelerle uğraşmak zorunda değildir." (Frege 1897/1997: 230). Ayrıca bkz. Frege 1918/1997: 330.

olmak arzu edilebilirdi. Onları, diyelim ki, temsiller [Bilder] diye isimlendirirsek, sahnenin üzerindeki aktörün sözleri temsiller olurdu; aslında aktörün kendisi de bir temsil olurdu” (Frege 1892/1997: 157, dipnot F). Buradan anlaşılıyor ki, Frege aslında bir ölçüde çıkabilecek sorunun farkındadır. Sadece anlama sahip olabilecek imler için özel bir terimin icat edilmesi de aslında bu sorunu ortadan kaldırıyor. Bu durumda, Frege'nin daha önce bahsettiğim üçlü ayırımından müteşekkil olan kuramına yeni bir terim atadığımızı düşünelim, bu sefer kuramın dört temel ayağından bahsedebiliriz: (i) İdea [*Anschaung*]: tamamıyla öznel olan, sadece o ideaya sahip olan kişidedir, paylaşılmaz, zaman ile değişime uğrayabilir; (ii) Gönderim [*Bedeutung*]: dildeki bir terim ile kendisi hakkında konuştuğumuz herhangi türde bir nesne; (iii) Anlam [*Sinn*]: o nesnenin kendisini farklı şekillerde sunabilmesinden kaynaklanan fakat aslında soyut bir gerçekliği bulunan sunum kipi; ve bütün bunlara ek olarak (iv) temsil [*Bilder*]: Hiçbir şekilde bir gönderimi olmayan, sadece bir anlama sahip olan şeyler. Bu doğrultuda artık, “Odysseus”, “Pegasus” gibi gönderimsiz adlar söz konusu olduğunda bunların birer temsil olduğunu ve “Odysseus derin uykusundayken karaya çıkarılmıştı” gibi gönderimsiz adların içinde geçtiği cümleler söz konusu olduğunda ise bunların bir temsil eserin parçası olduğunu söyleyebileceğiz.

Peki, bu temsiller şimdi nerede yer alacak? Bunlar da birer Düşünce olarak sayılacak mı? Frege'nin revize edilmiş bu kuramı çerçevesinde temsillerin yeri farklı olacaktır. İdea hiçbir şekilde paylaşılabilen bir şeydi, anlam ise idea ve gönderimin arasında bir yerde duruyordu; anlam nesnel olduğu için de insanlar arasındaki iletişimi tesis edebiliyordu. Temsil ise bence idea ile anlamın arasında bir yerde duracak. Bir bakıma Pegasus, Hamlet gibi karakterler kurmaca karakterler olsa da en nihayetinde kurgu yazarı aslında gerçeklerden hareket ederek, daha doğru bir ifadeyle gerçek olan şeyleri kullanarak, hayal gücünde onları farklı şekilde bir araya getirerek bir temsil oluşturur. “Pegasus” temsili en nihayetinde fiziki alemde birer karşılığı bulunan “kanatlı varlık” ve “at” kavramlarının bileşmesi neticesinde ortaya çıkan bir temsildir. Bu temsillerin, [idea ve anlam ile karşılaştırıldığında] zihin sahibi varlıklar arasında “anlam” kadar nesnel olmasa da bir şekilde ikinci dereceden bir nesnellüğünün olduğundan da bahsedebiliriz; çünkü bunlar birinci dereceden nesnellüğü bulunan sunum

kiplerinden türetilmişlerdir; bu nedenle de zihin sahibi varlıklar arasında bir sanat eseri, bir tiyatro eseri birer temsil hükmünde seyredilir ve [gönderimlerinden bağımsız bir şekilde] insanlar arasında ortak olarak paylaşılabilen bir temsil olarak görülür.¹⁹ Kurgu karakterlerinin ve kurgu karakterlerin başlarına gelen durumların anlatıldığı hikayelerdeki cümlelerin dile-getirdiği Düşüncelerin semantik bir değeri olmadığından bunlara Düşünce diyemeyiz, Frege'nin dipnotundan esinlenerek bunların birer temsil olduğunu ve sadece estetik-temsili değerleri olduğundan bahsedebiliriz.

Sonuç

Frege'nin kuramı esasında üçlü bir ayrıma dayanır: İdea, Anlam ve Gönderim. Anlam ve anlamların bir araya gelmesi ile tesis edilen Düşünce, İdea ile Gönderim arasında bir yerde durur, ve haddi zatında ayrı bir nesnellığe sahiptir. Bu Düşüncelerin ikamet ettiği Düşünceler Alemi, zihin sahibi varlıkların kendi iç dünyalarında yaşadıkları hezeyanlardan, kederlerden etkilenmez. Düşünceler Aleminin unsurları ise Doğru veya Yanlış olan Düşüncelerdir. Frege'nin kuramındaki bu üçlü yapı üzerine düşündüğümüzde ise kuram için ciddi bir tehlike ile karşı karşıya kalırız. Bir sunum kipi olarak takdim edilen anlam bir yandan tanım gereği o sunum kipinin bir gönderimini, yani bir nesnenin varlığını gerektirir. Diğer bir yandan, Frege'nin bazı örneklerine baktığımızda bu tanımın bize işaret ettiğinin aksi olan bir durumla da karşı karşıya kalıyoruz; çünkü gönderimi olmadığı halde hala bazı tekil terimlerin anlamlarından ve bu gönderimsiz tekil terimlerin içinde geçtiği cümlelerin dile-getirdiği Düşüncelerden bahsediyoruz. Bu Düşünceler ise Frege'nin kuramının merkezinde yer alan Düşünceler Aleminin esasi sakinleri olan Doğru veya Yanlış olan Düşüncelerden radikal bir biçimde ayrılıyor; çünkü bu Düşünceler, bir gönderimleri de bulunmadığından, ne Doğru ne de Yanlıştır. Frege'nin kuramındaki bu tutarsızlığı ortadan kaldırmak için Evans ve Beaney gibi yorumcular farklı öneriler sunmuştur. Bu makalede, özellikle Beaney'nin sunduğu yaklaşıma karşı çıkararak bu mesele konusunda Frege'nin bir dipnotta bahsettiği bir fikri geliştirerek kendi önerimi sunmaya

¹⁹ Frege'nin kuramında böyle bir çıkış noktasının bulunduğunu iddia ediyorum; fakat benim görüşüme göre temsilin bu şekilde tanımında başka bir sorun vardır. Bkz. Gökel 2017: 43-65.

çalıştım. Benim yorumuma göre, bu tutarsızlığı ortadan kaldırmak için kurama yeni bir terim eklemeliyiz: Temsil. Temsil, Frege'nin kuramında idea ile anlamın arasında bir yerde duracaktır ve bir ölçüde gerçek olan nesnelerin sunum kipleri üzerinden türetildiği için anlam kadar olmasa da ikinci dereceden bir nesnellığe sahip olacaktır ve bu vesileyle de öznel-arası bir paylaşımın imkanı sağlanmış olacaktır.

Kaynaklar

- Beaney, M. (1996). *Frege: Making Sense*. London, U.K.: Duckworth.
- Beaney, M. (Ed.). (1997). *The Frege Reader*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Coffa, Alberto (1993). *The Semantic Tradition from Kant to Carnap: to the Vienna Station*. (Ed. Linda Wessels). Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Çitil, Ayhan (2002). Kant'ın Transandantal Felsefesinde Schein Kavramının Sinn ve Bedeutung Kavramları ile Temellendirilmesi. *Felsefelogos*, 19, 87-97.
- Denkel, Arda (1989). Frege'nin Dil Felsefesi: Ana Çizgiler. *Felsefe Tartışmaları*, 5. Kitap, 24-46.
- Dummett, Michael (1978/1996). *Truth and Other Enigmas*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dummett, Michael (1981a). *Frege: Philosophy of Language*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dummett, Michael (1981b). *The Interpretation of Frege's Philosophy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dummett, Michael (1996). *Frege and Other Philosophers*. New York: Oxford University Press.
- Evans, Gareth (1982). *The Varieties of Reference*. (Ed. John McDowell). New York: Oxford University Press.
- Frege, Gottlob (1884/2008). *Aritmetiğin Temelleri*. (Çev. H. Bülent Gözkañ). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Frege, Gottlob (1980). *Philosophical and Mathematical Correspondence*. (Trans. Hans Kaal, Ed. Gottfried Gabriel, et al). UK: Basil Blackwell.
- Frege, Gottlob (1879/1997). Begriffsschrift. *The Frege Reader*. (Ed. Michael Beaney). Oxford: Blackwell Publishers, 47-78.

- Frege, Gottlob (1892/1997). On Sinn and Bedeutung. *The Frege Reader*. (Ed. Michael Beaney). Oxford: Blackwell Publishers, 151-171.
- Frege, Gottlob (1897/1997). Logic. *The Frege Reader*. (Ed. Michael Beaney). Oxford: Blackwell Publishers, 227-250.
- Frege, Gottlob (1918/1997). Thought. *The Frege Reader*. (Ed. Michael Beaney). Oxford: Blackwell Publishers, 325-345.
- Gökel, Nazım (2017). Yalnız Gezerin Temsil Rehberi. *Felsefelogos*, 65/2, 43-65.
- Gözkan, Bülent (2008). Çevirenin Sunuşu: Frege ve Aritmetiğin Temelleri. *Aritmetiğin Temelleri*. (Çev. H. Bülent Gözkân). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 13-71.
- Gözkan, Bülent (2010). Frege'nin Anlam Kuramının Kökenleri. *Anlam Kavramı Üzerine Yeni Denemeler*. (Ed. Sibel Kibar, Selma Aydın Bayram & Ayhan Sol). Ankara: Legal Kitapevi, 173-186.
- Grossmann, Reinhardt (1969). *Reflections on Frege's Philosophy*. Evanston: Northwestern University Press.
- Kluge, E. H. W. (1970). Reflections on Frege. *Dialogue* 9/3, 401-409.
- Kluge, E. H. W. (1980). *The Metaphysics of Gottlob Frege: An Essay in Ontological Construction*. Netherlands: Springer.
- Topkaya, Rabia. (2019). Sıfır Noktası Olarak Kökenin Ulaşılamazlığı. *Kaygı* 18/1, 1-19.
- Yıldırım, Mustafa (2016). Frege'nin Fonksiyon-Argüman Ayrımı ve Genel Önermelere İlişkin Analizi. *Beytulhikme* 6/2, 125-141.
- Yıldırım, Mustafa (2017). Frege'nin Anlam ve Gönderim Ayrımı. *Beytulhikme* 7/2, 163-183.

Öz: Frege'ye göre, anlamlar nesnenin sunum kiplerinden çıkar. Frege'nin teleskop örneğinden hareketle şu ilkeye ulaşırız: Bir şey sunum kipidir eğer ortada bu sunum kipini gerçekleştirecek bir nesne varsa. Fakat, makalede ilerledikçe Frege'nin bir gönderimi olmadığı halde anlamı olan özel isimlerden, yine aynı şekilde bir gönderimi olmadığı halde bir düşünce dile-getiren cümlelerden bahsettiğini görüyoruz. Burada da şöyle bir ilke karşımıza çıkar: Bir sunum kipi olan anlam, gönderimden bağımsızdır. Eğer sunum kipi tanım gereği bir nesnenin ilk önce var olmasını gerektiriyorsa, bu sunum kipinin aynı zamanda nesneden/gönderimden bağımsız olduğunu nasıl söyleyebiliriz? Makalenin ilk bölümünde Frege'nin kuramını merkeze aldığım sorun kapsamında ana hatlarıyla açıklayacağım. İkinci bölümde, Evans ve Beaney'in önerdiği çözüm yollarını açıkladıktan sonra özellikle Beaney'in yaklaşımına Frege-ci bir eleştiri getirmeye çalışacağım. Daha sonrasında, bu sorunun-Frege'nin kuramı çerçevesinden çok fazla uzaklaşmadan-nasıl çözülebileceğini açıklamaya çalışacağım ve kendi çözüm önerimi sunacağım.

Anahtar Kelimeler: Anlam, gönderim, sunum kipi, temsil, düşünce, doğruluk.

